

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

3

DISSERTATIONES ARCHÆOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHÆOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1961.

EGYETEMÜNK RÉGÉSZETI TANSZÉKEINK ELSŐ TANKÖNYVEI

/Részlet szerzőnek az "Egyetemi Régészeti Tanszék története"
című nagyobb tanulmányából/.

Az 1777-ben megjelent Ratio Educationis a királyi egyetemről szólva az új felállítandó és a történelem tanításának elmélyítését elősegítő tanszékek között említi az éremtani tanszéket is, melyet azután "Érem- és régiségtani tanszék" néven hívnak életre az egyetemnek Budára áthelyezése és tanulmányi átszervezése után /1/. A tanszék professzori állásának elnyerését azonban nemcsak e két tudományág elmélyült ismeretéhez köthették, hanem az egyetemi könyvtárossághoz is, hiszen a "libera et extraordinaria studia" közé sorozott érem- és régiségtannak professzora számára a tanterv mindössze heti egy óra tartását engedélyezte, így volt bőven ideje a második munkakör ellátására is. A régészeti tanszék tehát mint a történeti segédtudományok tanítására kötelezett tanszékek egyike indul és neve még közel másfél évszázadig az érem- és régiségtani tanszék nevet viseli. Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a Ratio Educationis az egyetem mellé adott és az oktatást elősegítő intézmények között a könyvtár fontosságának hangsúlyozása után a következőket mondja: "Van ezenkívül igen gazdag éremtár, mely szépen van felszerelve latin, görög és magyar érmeikkel. Ezentul sem fog hiányozni sem a költség, sem a törekvés ezen kincs gazdagítására: minden új pénznemből, melyet jövőre legalább az örökös tartományokban verni fognak, oda fognak szállíttatni. Végül arra is serényen fog gond fordíttatni a jövőben, hogy a Pannonia-szerte előforduló régészeti emlékek lassanként összegyűjtessenek és az egyetem székházában megőriztessenek, hogy nemcsak a tudományok belföldi hallgatóinak, hanem a külföldieknek is hasznára és okulására szolgáljanak, akiket a kíváncsiság valamikor idehoz." /2/.

A tanszék első professzorává 1777-ben Schönvisner Istvánt nevezték ki, aki 1794-ig viselte e tisztjét, azután megvált az egyetemtől és

egész munkásságát könyvtárigazgatói hivatásának szolgálatába állította. Utána az 1795 április 6. és 7.-én megtartott nyilvános "concurus" útján a tanszékre Katanovich Péter grófiai gimnáziumi tanár, több régészeti műszerzője került, aki egészségi állapota miatt mindössze öt évig tanított, mert 1800. július 1.-én nyugdíjaztatott gyenge egészségi állapota miatt.

Ebben a kis kiszakított részlettanulmányomban e két professzor által használt tankönyvekről kívánok számot adni.

Az egyetem által ez években kiadott tanrendek, teljes címükön: "Ordo praelectionum in Regia Universitate Hungarica, Pestini, /Budae/, pro anno..." sajnos nem találhatók meg teljes számban sem az Egyetemi Könyvtárban, sem másutt /3/. Különösen az első évekből hiányzik ez a számkra fontos utmutató és így kénytelenek vagyunk csak a meglévőkre támaszkodni. Ezekből megtudjuk, hogy szemeszterenként heti egy órában tanították professzoraink a régiségtant és éremtant, /Antiquaria et Numismatica/ a megjegyzés rovatban, hogy mikől tanítanak, Schönvisnernél a következőket találjuk: egy ízben "sua adversaria", több ízben "MSS /libri scholastici/" és 1791/2-től kezdve az utóbbi megjegyzés mellett ezt a szót "Eckhel". Az első kifejezés azt mondja, hogy a professzor saját jegyzeteit adta elő, a második más szóval ugyanezt fejezi ki, - MSS = manuseripta sua, - azonban valamiféle iskolai könyveket is használhatott. Végül a harmadikfajta bejegyzés elmondja, hogy az éremtan előadásánál Schönvisner Johann Joseph Hillarius Eckhelnek, a bécsi egyetem hasonló tanszékét vezető professzorának II. József rendelkezésére írt és a bécsi egyetemen alkalmazott éremtani tankönyvét használta a saját jegyzetei mellett.

Az Egyetemi Könyvtár Schönvisnertől igen bőséges kéziratos anyagot őriz, köztük több munkájának kéziratos anyagát is, azonban ezek között nincsen olyan, amit akár egy egyetemi félévben előadott előadás vázlatának vagy teljes jegyzetanyagának lehetne tekinteni. Mégis van módunk legalább megközelítően magunk elé képzelni, bizonyos mértékben rekonstruálni az "antiquaria" /régiségtan/ címen előadott anyagot. Schönvisnernek ugyanis már eléggé élemedett korában, két kompendiuma jelent meg, melyekben egyfelől a görög régiségtan anyagát, másfelől a római régiségtan anyagát foglalta össze iskolai célokra. Mindkettő keskeny 8° alakú, és mindkettő hasonló tartalmi beosztásban adja elő anyagát. Az elsőnek címe: "Compendium Antiquitatum Graecarum. - Ad usum primae huma-

nitatis scholae in regijs per Hungariam adnexasque provincia gymnasiis. - Budae. - Typis Regiae Universitatis Hungaricae. 1814." Terjedelme XII + 131 + 12 lap. Feltűnő, hogy a szerző nincs sem a címben, sem az előszó végén megnevezve. A kezemben lévő példányban azonban a címlapon korabeli bejegyzéssel: "Auctore Steph. Schönvisner" olvasható. A szerzőség felől egyetlen pillanatig sem lehetünk kétségben, annyira megegyezik a munka beosztásában és tárgyalás módjában a másikkal, amelynek címe: "Compendium antiquitatum Romanarum. - Ad usum secundae humanitatis scholae in regijs per hungariam adnexasque provincias gymnasiis. - Auctore Abbate Stephano Schoenvisner. - Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1815." Terjedelme: XII + 276 + 16 lap. Ennek előszavában utalás történik szerző által az előbbi évben közrebocsátott görög compendiumára, megerősítve az előbbi mondatban tett észrevételünket. A két munka tartalmi beosztása a következő: Rövid bevezetés és az antik, valamint a szerző-korabeli fölhasznált irodalom felsorolása. Ezután kapjuk a tartalomjegyzéket. Mindkét munka négy sectióra oszlik, amelyeket azután a szerző "caput"-okra tagel. Az I. sectio: "De religione seu Re Sacra Graecorum Gentilium", illetőleg "De Re Sacra veterum Romanorum" címet viseli, és ott kilenc caputra, itt hatra oszlik. A II. sectio címe: "De Re Civili Graecorum" kilenc caputtal, illetőleg "De re Civili Romanorum" nyolccal. A III. sectio "De Re Militari Graecorum", illetőleg a "De Re Militari Romanorum" címet viseli, ott hét, itt hat caputtal. A IV. sectio "De Re Domestica Graecorum" szól, illetőleg "De Re privata priscorum Romanorum", hat, illetőleg nyolc caputtal. Schönvisner e két művében korai tudományosságának a szintjén állva adja elő rendkívül szűkszavuan mindazt, amit az akkori iskolai tanterv szerint az ifjúságnak a görög és római régiségekről és mitológiából tudnia kellett. A könnyed és világos, mindenütt szabatos előadásmód alapján föltételezhetjük, hogy szerző egyetemi előadásain keresztül jutott el e két compendiumban megnyilvánuló szerkesztésmódig, mely akkor igen megkönnyíthette az ifjúságnak a szükséges tudásanyag megszerzését. Nem ólunk, nem is lehet, a mű tüzetes ismertetése, csak tájékoztatásként jegyezzük ide egyfelől a görög compendium I. sectioja caputjainak tartalmát: "De Religione priscorum Graeciae populorum generatim; De diis Graecorum; De Semideis, et Heroibus; De Locis Sacris, Templis, Aris, Simularis, Donariis; De Sacerdotibus, Sacrificiis, Lustrationibus, Precibus, Votis Diris; De Oraculis, Divinationibus, et Ominibus Graecorum; De Festis eorum; De Certaminibus et ludis sacris; De Tempore" /a hónapok nevei magyarázatokkal/. És másfelől a római compendium IV. sectiojának caputjait mu-

tassuk be tartalmuk szerint: "De vario vestium Romanorum genere; De Ritu Conviviorum apud Romanos; De Nuptiis Romanorum; De patria potestate, emancipatione et adoptione; De nominibus Romanorum; De Statu Liberorum et Servorum apud Romanos; De Numis, Ponderibus, et Mensuris Romanorum; De Funeribus et Sepulcris Romanorum." Mindakét compendiumot egy-egy "Index rerum et verborum"-mal zárja a szerző, ezáltal is megkönnyítve a hasznos kis könyvében a tájékozódást.

Sokkal fontosabbnak vélem azonban az előszóknak azt a részét, melyben Schönvisner e munkáiban fölhasznált görög, illetve latin auctorkat sorolja föl, továbbá megnevezi azokat a külföldi, a szerző idejében "modern" nagy összefoglaló munkákat, melyekből e két compendiumának írásakor merített. Tudjuk, hogy a XVII. század második felében megkezdődik és a XVIII. század folyamán tovább tartott a klasszika archaeologia előkerült emlékeinek nagy, metszetekkel illusztrált, több kötetes munkákban való publikálása és egyuttal az addigi anyagok főleg filológiai szempontból való összefoglalása /4/. Ezek a terjedelmes és érdekes munkák összegezésükkel míg egyfelől számbavették az addig előkerült és különböző módon, főleg főúri vagy főpapi gyűjteményekben őrzött anyagot, másfelől szintéziseikkel erőteljesen megvetették a jövő kutatók számára a lehetőséget a következő idők másirányú földolgozásai számára. Most már a mi szempontunkból lényeges az, hogy az egyetemi "Érem- és régiségtani tanszék" első professzora, aki különben az óbudai Flórián téri hypocaustum feltárásával és közzétételével és Sabaria történetének megírásával hazánkban a klasszika archaeológiai kutatások és publikálások úttörője volt, mennyire tájékozódott a külföldi irodalomban, mert ez egyuttal azt jelenti számunkra, hogy archaeológiánk mindjárt kezdetekor a külföld hasonló tudományos törekvéseinek ismeretével jelentkezik és így nem elkülönülten, hanem az európai törekvésekbe kapcsolódóan indul meg e téren a kutató és tudományos munka.

A görög compendium a "Fontes Antiquitatum Graecarum" összefoglalás alatt a következő részben auctorokra, részben emlékekre hivatkozik:

- I. "Scriptores Graeci. Homeri Ilias et Odyssea. Hesiodi Theogonia, Herodoti Historiarum libri IX. Thucydidis de Bello Peloponesiaco Libri VII, et plures alii Poetae, Historici, Geographi, Philosophi, Medici cet. -
- II. Opera artis graecanae residua: Numi, Inscriptiones, Picturae, Statuae, Anaglypha, Gemmae cum figuris cet."

Sokkal terjedelmesebb azonban a másik mű "Fontes Antiquitatum Romanorum" című felsorolása, ami nyilvánvalóan mutatja, hogy szerző sokkal többet foglalkozott ezekkel az auctorokkal, melyek közül nem egyet saját tudományos dolgozataiban is fel kellett ténylegesen használnia. "I. Scriptores latini Classici, ut Plautus, Terentius, Cato, Varro, Cicero, Julius Caesar, Horatius, Lucretius, Virgilius, Ovidius, Tibullus, Propertius, Livius, Vitruvius, Vellejus Paterculus, Columella, Seneca uterque, Plinius uterque, Tacitus, Martialis, Juvenalis, Persius, Statius, Lucanus, Silius Italicus, Jul. Capitolinus, Ael. Spartianus, Fl. Vopiscus, Eutropius, Aurel. Victor, Macrobius, Amm. Marcellinus, Claudianus cet. Codices Theodosii, et Justiniani cet. - II. Graeci latine redditi, ut Polybius, Dionysius Halicarn, Strabo, Ptolemaeus, Plutarchus, Cassius Dio, Herodianus, Zosimus, cet. - /5/. III. Antiqua monumenta Reipublicae, et Imperii Romani, Literata, ut Numi Consulares, familiarum Rom. Imperatorum Augustorum, Augustarum, Inscriptiones Lapidum, Tabularum aenearum, cet. Illiterata, ut Gemmae, Statuae, Picturae, Rudera aedificiorum, Varia Supellex prisca Romanorum, cet." Nem volt érdektelen a lajstrom áttekintése. Mutatja, hogy Schönvisner sokkal terjedelmesebb és biztosabb alapokon áll a római compendium írásakor, mint a görög compendiumnál, ez azonban szintén az általános helyzetre vet fényt: a római emlékszerű maradványok sokkal tanulmányozhatóbban állnak a régészet ezen kori kutatói előtt, mint a görögök és ennek következtében ebben az időben a régi rómaiak élete és intézményei sokkal megfigyelhetőbb táruktak föl előttük, mint az addig szinte hozzáférhetetlen, csak az auctorok útján és legfeljebb kevés számu rajzban és utleírásokban megismerhető görög élet.

De talán még ezeknél is érdekesebb az a felsorolás, hogy munkájában honnan kapott, mint a szerző mondja, "auxilia ex operibus Scriptorum recentiorum" vagyis az ő korában divatos és híres kutatók munkáit mennyiben tudta felhasználni. A két kötet idevonatkozó anyagát áttekintve megtaláljuk a felsorolt "modern" források között J. Gronovius: "Thesaurus Antiquitatum Graecarum" című 13 kötetes, Leidenben megjelent /1697-1705/ híres művét, J. Graevius: "Thesaurus Antiquitatum Romanarum, complectens varias eruditorum virorum de his commentationes ac dissertationes" című 12 kötetes Utrechtben 1694-1699-ben kiadott művét, De Montfaucon: "L'Antiquité expliquée gall. et lat. una cum supplementis" című 15 kötetes alapvető munkáját, mely a maga idejében hatalmas könyvsiker is volt, két hónap alatt 1800 példány kelt el belőle; Nieuportnak 1760-ban Hamburgban megjelent "Rituum qui

olim apud Romanos obtinuerunt succincta explicatio" c. munkáját; az "Antichità di Ercolano" című sokkötetes munkának 1757-1792 között megjelent köteteit, továbbá Gruterius és Muratori feliratokat tartalmazó jelentős publikációt is. A görög-latin irodalomtörténetben a szerző J.J. Eschenburg: "Handbuch der Classischen Literatur" 3. bővített kiadását használta, mely 1798-ban Berlin-Stettinben jelent meg. Ezenfelül még számos kisebb jelentőségű munka felhasználását bizonyítja a források összeállítása. Láthatjuk a közölt névsorból, hogy Schönvisner széleskörűnek nevezhető tájékozódással bírt a régi és új irodalomban egyaránt és két compendiuma létrejöttében kétségtelenül érvényre jutott az egyetemi oktatásban a hasonló tárgykörből szerzett tapasztalata is.

Éremtani előadásaiban nyilván erősen támaszkodhatott Schönvisner a tanszékhez csatolt éremgyűjteményre /6/ és az ebben folytatott tanulmányaira, de mint bevezetőben már elmondtuk az 1791/2. tanévtől úgy látszik egyetemünkön is kötelezővé vált Eckhel német nyelvű éremtani művének használata. Szerzője Johan Joseph Hilarius Eckhel /1737-1798/ az antik éremtannak nagyhatású művelője, a bécsi császári Münzkabinet igazgatója és a bécsi egyetem érem- és régiségügyi tanszékének professzora volt 1774-től kezdve. Munkái máig megbecsült emlékei a numizmatika tudományának, melyben az antik érmek feldolgozását terén egészen új módszereket dolgozott ki. "Mint Linné, - mondta róla archaeológus kollégája Millin, - Eckhel is egy általánossá vált rendszert állított fel az érmekre vonatkozóan." Szakított az előtte divatban volt éremtári rendezési elvekkel, melyek szerint az érmekeket különböző ércanyaguk és nagyságuk szerint osztályozták. Eckhel két nagy csoportra osztotta az antik érmekeket. Az elsőbe tartoztak a városok, népek, királyok érmei, a másodikba a római érmeke. A városok érmeit egy nyugat-keleti irányú geográfiai rendszerbe sorolta, az országokat kerületekre bontotta, és a városokat, kerületeket ez osztályozáson belül névsorba állította. A király-érmekeket szintén kronologikus sorba állította és hozzájuk csatolta az uralmuk alatt álló területekről való érmekeket is, mint a hogy a coloniák érmeit azokhoz a városokhoz fűzte, ahol azokat verték. A római császári érmeke már akkoriban használt kronologikus sorát azzal javította, hogy az arany, ezüst és bronz anyagu és különböző nagyságu értékeket egységes sorba foglalta össze. Ebben a rendszerben dolgozta föl a vezetése alatt álló intézet teljes anyagát nagy művében: "Doctrina numorum veterum. VIII. Vol. 4°, Vindobonae, 1792-1798." /7/. Egyéb munkái közül bennünket most az a műve érdekel, mellyel a numismatica egyetemi okta-

tásához adott több mint félszázadra szóló tankönyvet "Kurzgefasste Anfangsgründe zur alten Numismatik, zusammengetragen von J. H. Eckhel. Wien, év nélkül, 8°, 7 + 133 lap, 9 Beilagen." A könyvecske a numismatica akkori állása szerint, Eckhel ujitásait is tartalmazva, igen jó kézikönyvnek bizonyulhatott és ezért Schönvisner utóda Katancsich Péter professzor által latinra is lefordíttatott, hogy a latin nyelven oktató pesti egyetemen is tankönyvként legyen bevezethető. A lefordított mű címlapja a következő: "Iosephi Eckhel thesauro caes. numorum gemmarumque veterum et rei antiquariae in Universit. Vindob. docendae Praefecti ELEMENTA NUMISMATICAE VETERIS ex germanico in latinum transtulit MATH. PETR. KATANCSICH . . . . in Reg. Univers. Hung. Antiqu. Ac Rei. Num. Prof. et Biblioth. Custos. Budae. Typis ac sumptibus Typographiae Regiae Vinversitatis Pestiensis, Anno 1799." 6 + 104 lap és 6 képes tábla érmek rajzaival". Míg tehát Schönvisner az eredeti német példányt használhatta előadásai vezérfonalaként, 1799-től kezdve a Katancsich készítette latin fordítás volt a tanítás vezérfeladatja. A lefordított könyv a "praefatio interpretis"-szel kezdődik, amelyben a fordító elmondja miért vált szükségessé e kis mű lefordítása: "quod ipse liber classicus, paucis praelectionum horis, et captui iuventutis accommodatus, succincta brevitate, et accurata legum ferie, a magistro hac in scientia principe conscriptus esset; cui e libellis hoc in genere vulgatis comparari valeat nullus." A 104 lapot igénybe vevő könyvecske első 34 lapja az érmekre vonatkozó általános tudnivalókat tartalmazza logikus rendben csoportosítva, a 35. laptól kezdve az egyes éremfajtákat mutatja be, előadásában főleg a rómaiak hagyatékára támaszkodva. A mellékleteken képekben is közölt érmekeket hol hosszabb hol rövidebb szöveggel ismerteti, leírja, méltatja. Kétségenkívül abban az időben tanításra igen alkalmas lehetett, és így a leíró numismatica tanításának értékes emléke. A fordító Katancsich Péter /1750-1825/ hosszabb zágrábi tanári működés és néhány régészeti értekezés közrebecsátásával, valamint a concursuson résztvevő két társával szemben való jó helytállása jutalmaként került 1795 július 17.-én Schönvisner helyére. Előadásai az elődje által tartott előadások címével, sőt ugyanazon órában tartva, kerülnek az egyetemi tanrendbe 1795-1800-ig. Említendőnek tartjuk, hogy Katancsich "Tentamen publicum e numismatica vetere" címmel egy kis tankönyvet jelentetett meg 1797/98-ban az egyetemi nyomdánál Pesten, anélkül azonban, hogy ennek használatára vonatkozóan akárminő egyetemi tanácsi vagy felsőbb rendelkezés napvilágot látott volna. Tankönyvül továbbra is Eckhel könyve van előírva, melyet végül is, mint láttuk Katancsich maga tesz át latin nyelvre az oktatásban való minél szélesebb körű felhasználására.

nálás céljából.

A fentiekben csak egy alig negyedszázadnyi időre kívántunk összefoglalást adni az érem- és régiségtani tanszék tanítási anyagának megállapítható és meglévő emlékeiről és módjáról. Bizonyos, hogy az 1777-ben létesített új tanszék igen kedvező körülmények között, a tudományág akkor kiváló művelőinek vezetésével kezdhette működését és minden lehetősége megvolt ahhoz, hogy a jó kezdetre jó folytatás következzen. Hogy nem így történt, annak okát a munka következő részeiben fogjuk feltárni.

Oroszlán Zoltán

J e g y z e t e k.

- 1./ "Az 1777-iki Ratio Educationis". Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Friml Aladár. Paedagogiai Könyvtár I. kötet. 1913. 194. lap. - Továbbiakban: Ratio.
A tanszék történetére vonatkozó rövid tudnivalókat legjobban eddig "A királyi Magyar Pázmány Péter = Tudományegyetem története" Budapesten 1935-ben megjelent mű IV. kötetében: "A bölcsészettudományi kar történetében, 1635-1935" Szentpétery Imre foglalta össze, l. 140. l.
- 2./ Ratio, 196. lap.
- 3./ Az első "Ordo praelectionum"-ok teljesen hiányoznak, az 1780-as évekből néhány maradt meg, míg az 1790-ik évtől kezdve tanrendek egy-kettő kivételével megvannak.
- 4./ Az itt elmondottakra nézve l. Bulle: "Handbuch der Archäologie. 1. Lieferung, München, 1913" c. művének, Sauer: "Geschichte der Archäologie" című fejezetét; - továbbá W. Otto szerkesztette "Handbuch der Archäologie" című munkának Koepp által írt fejezetét: "Geschichte der Archäologie", München, 1939, S. 12. - továbbá Andreas Rumpf: "Archäologie. I. Einleitung. Historischer Überblick, Slg. Göschen, Bd. 538. S. 46. skv., Berlin, 1953."
- 5./ Érdekes, hogy Schönvisner itt a görög írók latin fordításaira hivatkozik forrás gyanánt, ez is jellemző kortűnet, mert ebben az időben születnek meg nagyrészt görög írók latinnyelvű fordításai.
- 6./ Az egyetemi éremgyűjteményre nézve l. Stöhr Géza: "A buda-

pesti Tudományegyetem class. archaeol. tanszék éremtárának története." O.M. Régészeti Társulat évkönyve, II. évfolyam 1923-26. Budapest, 1927. 318-325 l.

- 7./ Eckhel életére és munkásságára l.J. Kenner "J.J. Eckhel" című művét és Wurabach: "Biographisches Lexikon, Wien. 1858. 3. Theil, S. 423-426.

OROSZLÁN, Zoltán:

Die ersten Lehrbücher der Archäologie in der Budapester Universität.

In seiner Abhandlung ermittelt Verfasser vorerst die Leitfäden der Lehrmethode der beiden ersten Professoren der Archäologischen Fakultät, István Schönvisner und Péter Katancsich; stellt die Lehrbücher fest, die in den ersten 25 Jahren auf dem archäologischen Fachgebiete gebräuchlich waren und gibt dann eine eingehende Beschreibung und Würdigung derselben. Er weist auf die reichen Kenntnisse des ersten Professors I. Schönvisners, auf dem Gebiet der antiken Literatur und des antiken Denkmalgutes und auf sein Wissen der zeitgenössischen archäologischen Literatur Europas, hin. Somit beginnt die ungarische Archäologie ihre Laufbahn nicht abgesondert von der europäischen, vielmehr mit der Anwendung der bereits erzielten Ergebnisse. Abschliessend würdigt Verf. die numismatische Tätigkeit von J.J. Eckel, dessen deutschsprachiges, auf der Wiener Universität gebräuchliches Lehrbuch der Numismatik - ins Latein übertragen - fast noch ein halbes Jahrhundert später als Lehrbuch auf der Budapester Universität in Verwendung war.